

ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Свиридюк Н. П.

У статті на основі адміністративно-правового забезпечення аналізується участь України в різних міжнародних організаціях. Акцентується увага на основоположних цілях і завданнях держави, які ставляться перед нею в забезпеченні міжнародної економічної інтеграції України.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційні процеси, міжнародна економічна інтеграція, євроінтеграційне законодавство, Європейський Союз, Світова організація торгівлі, НАТО.

В статті на основі адміністративно-правового забезпечення аналізується участь України в різних міжнародних організаціях. Акцентується увага на основних цілях і завданнях держави, які ставляться перед нею в забезпеченні міжнародної економічної інтеграції України.

Ключевые слова: интеграция, интеграционные процессы, международная экономическая интеграция, евроинтеграционное законодательство Европейский Союз, Всемирная организация торговли, НАТО.

On the basis of the regulatory and legal framework analyzes Ukraine's participation in various international organizations. Attention is focused on fundamental goals and objectives of the state that are put in front of it to international economic integration of Ukraine.

Keywords: integration, integration process, international economic integration, before the EU legislation, European Union, World Trade Organization, NATO.

Питання про інтеграцію - одне з ключових серед питань про те, які зміни відбуваються в сучасному світі, які тенденції відкриваються в економічній, соціально-політичній та інших сферах людського буття. Інтеграційні процеси необхідні для формування нового світового порядку. Інтеграційні структури не усувають конкуренції, протиріччя і розбіжностей. Тому людство ще повинне навчитися використовувати їх в інтересах стійкого й безпечного свого розвитку.

Найбільш яскравим прикладом світової інтеграції є Європейський союз. Виникнення ЄС було першим великим кроком, що ознаменував початок нової великої епохи в історії людства. За півсторіччя своє існування ЄС довів і надалі доводить свою ефективність як економічне й політичне інтеграційне утворення.

Провідною тенденцією розвитку сучасного світового господарства стала інтернаціоналізація господарського життя в другій половині ХХ століття. Підґрунтя глобальної інтернаціоналізації світового господарства проявляється в утворенні великих зон впливу тієї або іншої держави або групи найбільш розвинених країн.

Міжнародна економічна інтеграція розглядається дослідниками (особливо в її західноєвропейському варіанті) як трирівнева модель. Мікрорівень (корпоративний рівень) - окремі компанії вступають у прями господарські зв'язки, розгортають інтеграційні процеси. Міждержавний рівень - цілеспрямована діяльність держави (колективна або одностороння) сприяє інтеграційним процесам

© Н.В. Свиридюк, 2014

взаємопроникнення праці й капіталу в межах групи країн, забезпечує функціонування особливих інтеграційних інструментів. Національний рівень - країни-учасниці добровільно передають ряд політико-економічних функцій.

У сучасних умовах, коли зміни, викликані глобалізацією, приводять до загострення конкуренції й росту взаємозалежності країн, запорукою збереження й реалізації власної державності є участь в успішних міжнародних інтеграційних проектах. Саме тому одним з основних напрямів стратегічного курсу зовнішньої політики України є інтеграція до Європейського Союзу. Це завдання вимагає розробки й впровадження цілої низки заходів, спрямованих на побудову й поліпшення економічних стосунків між Україною та країнами Європейського Союзу. Адже саме від раціональних і ефективних торговельних зв'язків залежить і формування привабливого інвестиційного клімату, і поліпшення суспільно-політичного іміджу нашої країни, і можливості активізації участі України в європейських і міжнародних інститутах. Зауважимо, що реформи повинні відбуватися не тільки тому, що держава обрала європейський вектор. Стимулами для реформувань мають бути внутрішні чинники, насамперед суттєве підвищення життєвого рівня українського народу. Підкреслимо, що саме утвердження в Україні стабілізаційних процесів заклало високі можливості прискореного розширення й поглиблення економічної й політичної співпраці та інтеграції у світові структури. Слід очікувати й зворотного - входження до міжнародних структур сприятиме подальшому утвердженню довгострокового стійкого розвитку. Водночас прозорість намірів і політики, зокрема щодо головних напрямів інтеграційних процесів, беззаперечно, надасть країні додаткових переваг і вигод.

Будучи надзвичайно актуальним, питання правового забезпечення євроінтеграції в Україні, на жаль, не знайшло комплексного відображення в правовій доктрині. Окремі аспекти цього процесу досить ґрунтовно представлені в працях вітчизняних науковців, зокрема в дослідженнях І. Грицяка, В. Копійки, М. Микієвича, В. Муравйова, В. Посельського, Р. Петрова, проте проблема його якісного й повного законодавчого забезпечення залишається недостатньо вивченою й потребує детального аналізу.

З набуттям незалежності Україна визначила основних стратегічних партнерів: Європейський Союз, США та Російську Федерацію. Найбільш пріоритетним став Європейський Союз. Наміри України набути членство в Євросоюзі неодноразово підтверджувалися в її офіційних документах і заявах. Ще в 1993 р. Верховна Рада України прийняла постанову "Про основні напрями зовнішньої політики України", в якій уперше була сформульована позиція України щодо ЄС на законодавчому рівні: "Перспективною метою зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах" [1]. Постанова втратила чинність з прийняттям Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" від 1 липня 2010 р. [2], у ст. 11 якого зазначена важливість "забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства

в Європейському Союзі”.

Ці наміри відображаються й у чинному законодавстві, яке еволюціонувало відповідно до обраного країною напрямку. Щодо євроінтеграційного контексту, законодавство України можна диференціювати на первинне та вторинне. До першого належать закони, що закладають фундамент і сприяють відносинам з ЄС. Його можна назвати інтеграційним, тобто таким, що має встановлювати правила співпраці. Вторинне законодавство розвиває та підтримує таке співробітництво або спрямоване на його реалізацію, отже, воно є адаптаційним, спрямованим на досягнення сумісності правових систем.

Первинне інтеграційне законодавство охоплює всі угоди між Україною та ЄС. Принципи його формування закладені в Конституції України, згідно з якою надавати законом згоду на обов'язковість міжнародних договорів (ст. 9) та їх денонсувати (ст. 85) може тільки Верховна Рада України. При цьому чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9) [3].

Спільних договірних надбань України та ЄС на сьогодні є досить багато й охоплюють вони, зокрема, економічне, наукове й технологічне співробітництво, сферу ядерної безпеки, а також юстиції та внутрішніх справ.

Найважливішою стала Угода про партнерство й співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами (далі - УПС) [4], яка ратифікована в 1994 р. [5] і набрала чинності в 1998 р. Термін її дії було розраховано на 10 років, а згодом пролонговано до підписання нової угоди між ЄС та Україною. Угода встановлює спільні юридичні та інституційні рамки партнерства між Україною та ЄС. Метою цієї угоди є забезпечення відповідних меж для політичного діалогу, сприяння торгівлі, інвестиціям і гармонійному розвитку відносин між сторонами, забезпечення основи для взаємовигідної економічної, фінансової, науково-технічної, соціальної та культурної співпраці, а також підтримка зусиль України з консолідації демократії, розвиток і завершення переходу до ринкової економіки.

Загальні правові основи для зближення законодавства наявні у відповідних статтях Угод про партнерство й співробітництво, які були підписані ЄС та її державами-членами з державами СНД з практично ідентичними положеннями. УПС може розглядатися як альтернатива європейським угодам. Такий формат угоди став альтернативним і пішов значно далі, ніж стандартні формати угод про торгівлю та співробітництво, проте не наближався до європейських угод про асоціацію, що були підписані в 1991-1992 рр. з країнами Центральної та Східної Європи. Особливістю УПС стали елементи інституційної взаємодії та можливість широких консультацій із загальнополітичних питань. Отже, УПС заклала правове підґрунтя для двостороннього співробітництва в політичній, фінансовій, економічній, соціальній і культурній сферах.

Після вступу Угоди про партнерство і співробітництво України і Європейського Союзу в дію змінився й зовнішньополітичний пріоритет України. 11 червня 1998 р. Указом Президента було схвалено “Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу” [6]. Стратегією було визначено такі стрижневі напрями інтеграційного процесу: адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини; інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки; економічна

інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС; політична консолідація та зміцнення демократії; регіональна інтеграція України; адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС; культурно-освітня й науково-технічна інтеграція; галузева співпраця; співробітництво в галузі охорони довкілля. Незмінність курсу України на євроінтеграцію підтверджується й у щорічних посланнях Президента до Верховної Ради України. Так, у Посланні “Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.” зазначалося, що “базовою основою нашого дальшого розвитку є європейський вибір, відданість України загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи й гарантованої демократії. Особливе значення має послідовна політика України щодо зближення з Європейським Союзом, набуття статусу асоційованого, а згодом повноправного члена ЄС”. Найважливішим, з точки зору напряму євроінтеграції, стало послання глави нашої держави “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” [7], в якому найголовнішим завданням визнавалося створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.

Ще одним важливим кроком у реалізації стратегічних пріоритетів економічного та соціального розвитку України щодо забезпечення сталого економічного зростання, утвердження інноваційної моделі розвитку, соціальної переорієнтації економічної політики, створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі став Указ Президента України 2004 року, яким було схвалено “Стратегію економічного та соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції на 2004-2015 р.”.

Окремі принципові положення послань Президента та постанов уряду в подальшому знайшли свій розвиток у законодавстві. Сприяти законодавчій інтеграції України до ЄС покликані були Закон України “Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 21 листопада 2002 р. [8] і Закон України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 18 березня 2004 р. [9]. Саме ці закони визначають механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Положення цих законів встановлюють, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до ЄС, що, своєю чергою, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Причому вказана адаптація тлумачиться як поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу.

На нашу думку, у Законі України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” недостатньо обґрунтованим є твердження, що невід’ємною частиною програми адаптації є перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу в пріоритетних сферах адаптації, який додається до цього Закону. По-перше, у законі вжито термін “*acquis* Європейського Союзу”, який є значно ширшим від *acquis communautaire* і охоплює також акти, ухвалені в рамках другого (спільна зовнішня й безпекова політика) і третього (поліційна й судова співп-

раця) стовпів, тоді як акти, що регулюють відносини в пріоритетних сферах адаптації, ухвалюються переважно в рамках першого стовпа (Європейські Співтовариства). По-друге, не передбачено жодного механізму перегляду чи оновлення цього переліку. Вважаємо доцільним, аби такий перелік мав гнучкий характер і змінювався з урахування змін у системі законодавства ЄС, оскільки Україна в процесі адаптації свого законодавства до норм і стандартів ЄС має орієнтуватися не тільки на чинне, а й на перспективне законодавство Європейського Співтовариства. Як зазначає Ю.С. Шемшученко, “кожен, хто вступає до Європейського Союзу, мусить грати за його правилами” [10, 38].

Важливими в цьому сенсі є Білі та Зелені книги - акти так званого “м’якого права” ЄС. Останні є актами *suī generis*, що публікуються Європейською Комісією для стимулювання обговорення певних проблем на європейському рівні [11].

У 2005 році Європейський Союз підтвердив ринковий характер економіки України й відтоді автоматично було припинено всі антидемпінгові розслідування проти України в Європі. США, скасувавши поправку Джексона-Веніка, у лютому 2006 р. також визнали ринковий статус економіки України [12, 22].

Важливим кроком України стало набуття у 2008 році членства у Світовій організації торгівлі. Сьогодні СОТ виконує функції багатосторонньої торговельної угоди для країн, які беруть у ній участь. Крім того, вона є тією ареною, де формуються торговельні відносини між країнами в процесі колективних обговорень, переговорів і усунення розбіжностей.

Вступ України до СОТ започаткував переговори щодо нової угоди з Європейським Союзом, основою якої мала стати зона вільної торгівлі. У вересні 2008 року на Паризькому саміті Україна - ЄС сторони дійшли згоди, що це буде угода про асоціацію. У зв’язку з підготовкою нової угоди в червні 2009 р. на засіданні Ради з питань співробітництва Україна - ЄС у Брюсселі схвалили Порядок денний асоціації (ПДА), який набрав чинності 24 листопада 2009 року шляхом обміну нотами між дипломатичними відомствами України та ЄС. ПДА замінив План дій Україна - Євросоюз. Він знаменує початок першого етапу інтеграції України до Євросоюзу, бо спрямований на імплементацію майбутньої угоди про асоціацію, компонентом якої стане зона вільної торгівлі.

ПДА має рекомендаційний характер, як і інші документи, ухвалені Радою з питань співробітництва. Його положення можна віднести до “м’якого права”, застосування якого найбільш характерне для ЄС щодо регулювання насамперед політичних відносин як всередині Союзу, так і в стосунках ЄС із третіми країнами. Проте ПДА стає найбільш практично значимим серед усіх документів, які визначають основи співпраці України та Євросоюзу. Він не має термінів виконання.

Значення ПДА для нашої держави не обмежується метою полегшення імплементації тимчасової, а потім повноцінної угоди про асоціацію між Україною та ЄС. За своєю суттю документ спрямований на підготовку країни до виконання політичних, економічних і правових умов вступу до ЄС, що ухвалюються нині Європейською Радою.

Визначені в ПДА пріоритети стануть доповненням до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зойно вона набуде чинності. Водночас після підписання Угоди про асоціацію Україна та ЄС проведуть масштабний перегляд відповідних частин ПДА для визначення

всеосяжного переліку пріоритетів дій [11].

В умовах нинішньої зовнішньополітичної ситуації мета України - передусім, економічне співробітництво з Європейським Союзом, яке потрібно ефективно й швидко розвивати. Зважаючи на це, ефективними стали відносини України з Європейською асоціацією вільної торгівлі.

Стратегічною метою діяльності ЄАВТ є лібералізація торгівлі з її найважливішими торговельними партнерами шляхом укладення угод про вільну торгівлю та розвитку співпраці в рамках СОТ. Метою цих угод є створення для суб’єктів підприємницької діяльності країн-членів ЄАВТ сприятливих умов доступу до ринків країн цього регіону.

Україна поставила за мету інтегруватися до ЄАВТ, розглядаючи її як інструмент інтеграції до Євросоюзу. ЄАВТ і Україна підписали у 2010 р. Спільну декларацію про співпрацю, яка стала першою преференційною угодою України після її вступу до СОТ у 2008 році [13].

Угода про вільну торгівлю включає торгівлю товарами (промислові та сільськогосподарські товари, риба й інші морські продукти), послугами, інвестиції, спрощення процедур торгівлі, умови конкуренції, захист прав інтелектуальної власності та державні закупівлі.

Підписана Угода сприятиме подальшому зміцненню економічних зв’язків, торгівлі й інвестиціям між обома сторонами. Цей документ - важливий крок у подоланні Україною негативних наслідків економічної та фінансової рецесії, забезпечення відновлення розвитку національної економіки. Угода є одним з найголовніших здобутків членства України в СОТ і збігається з прагненнями нашої держави до інтеграції.

Окрім цього, Україна стала повноправним членом Енергетичного Співтовариства, про що зазначено в Протоколі про приєднання України до Енергетичного Співтовариства, який набув чинності з 1 лютого 2011 року. Цей документ передбачає включення нашої держави до числа договірних держав Енергетичного Співтовариства, графік імплементації Україною правових норм Євросоюзу у сфері енергетики, що охоплює загалом період до 1 січня 2018 року. Протокол містить також інші перехідні положення дії Договору про заснування Енергетичного Співтовариства на території України, серед них і фінансові зобов’язання щодо внесків до бюджету Енергетичного Співтовариства.

Україна як сторона Договору про Енергетичне співтовариство отримує доступ до внутрішнього ринку електроенергії та газу Євросоюзу й стає його повноправним учасником. Вітчизняні газотранспортна й електрична мережі стають частинами європейських, а це вимагатиме від нашої держави системної роботи з підвищення їхньої рентабельності й відповідності сучасним вимогам екологічної безпеки. Енергетичний сектор України має функціонувати в межах загальної регуляторної бази ЄС, що гарантуватиме прозорі механізми формування тарифів на енергоносії й дотримання правил конкуренції та істотно сприятиме залученню інвестицій в енергетичну галузь. Це, своєю чергою, наближує до реалізації домовленостей між Україною та ЄС з модернізації української ГТС. Але для цього потрібна послідовна робота з подальшої адаптації українського законодавства до відповідних норм Євросоюзу. Важливо також, що формування спільного енергетичного ринку між Україною та ЄС об’єктивно посилює позиції нашої держави за можливого тиску на енергетичний сектор з боку постачальників енергоресурсів. Договором також передбачається можливість взаємодопомоги між країнами співтовариства в разі

припинення поставок країнами-постачальниками.

Для співвідношення українського законодавства із законодавством права Європейського Союзу у сфері енергетики Україна 8 липня 2010 р. прийняла головний рамковий Закон "Про засади функціонування ринку природного газу" [13]. Отже, приєднання нашої держави до Енергетичного Співтовариства відкриває як нові перспективи, так і накладає серйозну відповідальність у сфері реформування національного енергетичного сектору та забезпечення надійності поставок енергоносіїв до країн Європейського Союзу.

Для незалежної України, яка знаходиться на шляху демократичних перетворень і побудови правового суспільства, членство у Світовій організації торгівлі (СОТ), Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та інших, подальша співпраця з Європейським Союзом, Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ) має стратегічне значення, оскільки європейський вектор зовнішньої політики України, особливо співробітництво з різними, передусім економічними, організаціями, є одним з пріоритетних.

Не можна оминати увагою й співпрацю України з НАТО, яка має на меті використання досвіду й допомоги НАТО, держав-членів і країн-партнерів Альянсу для реформування та розвитку Збройних Сил України, удосконалення важелів соціального захисту військовослужбовців, підготовку військових кадрів та інфраструктури нашої держави для взаємодії з НАТО під час проведення спільних миротворчих, пошукових і рятувальних операцій.

Для України важливе значення має Стратегічна концепція НАТО, ухвалена на саміті в Лісабоні 19 листопада 2010 р. Передумовами її виникнення стало вираження невідповідності ресурсів і потенціалу країн-членів у спроможності забезпечити мир і стабільність там, де це необхідно для захисту свободи й безпеки членів НАТО. На вирішення цієї проблеми спрямована широкомасштабна трансформація НАТО в політичній, військовій і структурній сферах. Отже, нова Стратегічна концепція, що розробляється до 2020 р., має визначити елементи підходу НАТО до безпеки, закріпити довгострокові цілі НАТО, характер організації, її основні завдання, а також надати рекомендації з подальшої адаптації збройних сил Альянсу до подолання нових загроз [14].

Одним з останніх кроків України до її повноцінного членства в Європейському Союзі стало підписання Розпорядження Президента України "Про підписання політичних положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони" та Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про підписання Меморандуму про наміри між Урядом України та Європейською Комісією щодо впровадження допомоги Європейського Союзу в Україні в рамках Програми INOGATE", що разом з іншими нормативними актами євроінтеграційного законодавства створює міцну правову основу для подальшого реформування економічної та політичної системи України, формування надійних механізмів реалізації, які покладено на Україну щодо зобов'язань і сформульованих перспектив.

Отже, на нашу думку, повноцінна участь України в міжнародних організаціях сприяє розв'язанню проблем внутрішнього розвитку. Це розширює й поглиблює міждержавне спілкування, допомагає просуванню національних інтересів в інших країнах і водночас досягненню цілей міжнародної спільноти. Молоді демократи мають широко застосовувати механізми наближення правової системи до європейських норм і стандартів. Тому що вся історія участі України в різних міжнародних організаціях є сталим правовим процесом. Уряди змінювали один одного, змінювалися національні й міжнародні умови

їхнього функціонування, змінювалися інтереси у відносинах зі згаданими організаціями, але сама участь не припинялася. Це дало змогу Україні загалом налагодити механізм участі в цих об'єднаннях.

Література

1. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. // ВВР. - 1993. - № 37. - С. 379.
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 40. - С. 527.
3. Конституція України, прийнята на 5 сесії Верховної Ради від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - С. 141.
4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами // ОВУ. - 2006. - № 24. - С. 1794.
5. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 р. // ВВР. - 1994. - № 46. - С. 415
6. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента від 11.06.1998 р., № 615/98 // ОВУ. - 1998. - № 24. - С. 3.
7. Послання Президента України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки". - [Електронний ресурс]: [<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>]
8. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 21 листопада 2001 р. // ВВР. - 2003. - № 3. - С. 12.
9. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. // ВВР. - 2004. - № 29. - С. 367.
10. Шемшученко Ю. С. Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с европейским правом / Ю.С. Шемшученко // Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е.Б. Кубко, В.В. Цветкова. - К.: Юринком Интер, 2003. - 204 с.
11. Право Європейського Союзу: [підручник] / За ред. В.І. Муравйова. - К.: Юрінком Інтер, 2011. - 704 с.
12. Кордон М.В. Європейська та євроатлантична інтеграція України: Навчальний посібник / М.В. Кордон. - К.: Центр учбової літератури, 2008. - 403 с.
13. Смирнова К.В. Європейська інтеграція та Україна. - Право України. - 2011. - № 4. - С. 153-158.
14. Перспективи реалізації добросусідства. - [Електронний ресурс]: <http://www.niss.gov.ua/articles>
15. Про підписання політичних положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Розпорядження Президента України від 19 берез. 2014 р. № 230/2014-рп. - [Електронний ресурс]: <http://www.president.gov.ua/documents/16882.html16>.
16. Про підписання Меморандуму про наміри між Урядом України та Європейською Комісією щодо впровадження допомоги Європейського Союзу в Україні в рамках Програми INOGATE: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 верес. 2014 р. № 845-р. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/845-2014-%D1%80>

Свиридюк Н.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант НАВС
Надійшла до редакції: 01.10.2014